

საზოგადოებრივი მეცნიერებანი

მუსლიმური განათლების ტრადიცია ჩრდილოეთ
კავკასიაში

VIII ს.-ის შუა ხანებისათვის, როდესაც არაბებმა მთელი ყურადღება დამპყრობლური პოლიტიკიდან სახალიფოს შიდა პრობლემებზე გადაიტანეს, სახალიფოში სამწიგნობრო კულტურის განვითარებისათვის ხელსაყრელი პერიოდი დადგა. ახლო აღმოსავლეთის კულტურული ცხოვრების კერებზე დიდ ქალაქებში დაარსდა “მედრესეები” (مدرسة) - უმაღლესი მუსლიმური სასულიერო სასწავლებლები, რომლებშიც თავს იყრიდნენ სწავლულები და პოეტები (როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, ისინი პირველად მავარანაპურსა და ხორასანში დაარსდა X ს.-ში) (ბ. ბარტოლდი, 1918, გვ. 6). კულტურული ღირებულებები, რომლებიც ერთი სახელმწიფო რელიგიის მქონე ერთიან სახალიფოში ამ ცენტრებში არაბულ ენაზე იქმნებოდა, სწრაფადვე ვრცელდებოდა მის სხვა ნაწილებში, რაც კულტურული კონტაქტების დამყარებისათვის მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

ადრეკლასიკური პერიოდი (VIII-XIII სს.) არაბულენოვანი წიგნის მეშვეობით სულიერი ღირებულებების აქტიური საერთაშორისო გაცვლის ეპოქაა. ისლამის, როგორც იმდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების რელიგიურ-კულტურული კომპონენტის, არაბულ აღმოსავლეთსა და ე. წ. “აჯამის” ქვეყნებში გადატანის შედეგად არაბული ენა გავრცელდა, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურის “მეტა ენა” (ბ. ბარტოლდი, 1918, გვ. 69-90). ამავე პერიოდში, ახლო აღმოსავლეთის ქალაქების როლი სულ უფრო იზრდება. მექას, მედინას, ქუფასა და ბასრას დაემატა აღმოსავლური რეგიონების ქალაქები მუსლიმ სწავლულთა მნიშვნელოვანი კონტიგენტით. ასეთები იყო: ნიშაბური, ბალხი, შირაზი, ბაიხაკი, ბუხარა, მერვი, სამარყანდი, რეი, შამადანი, ჰომსი, ალეპო, იერუსალიმი და სხვები.

მას შემდეგ, რაც ქალაქი ბაღდადი სახალიფოს დედაქალაქი და მისი ადმინისტრაციული ცენტრი გახდა, სახალიფოს იდეოლოგიურ ცენტრად, კულტურულ კერად და ინტელექტუალური ცხოვრების საუკეთესო ნიმუშების შექმნის ადგილადაც გადაიქცა. აქ პირველი “მედრესე” - “ნიშამია” 1064-1066 წლებში სელჩუკთა ვეზირის ნიშამ ალ-მულქის მიერ აიგო (ა. შიხსაიდოვი, 1997, გვ. 6-8).

VII-XV საუკუნეები ჩრდილოეთი კავკასიის ისლამიზაციის პროცესებთან ერთად (ეს პროცესი ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის, თანამედროვე დაღესტნის ტერიტორიაზე დაიწყო), ხასიათდება ახლო აღმოსავლეთის ხალხთა კულტურის, პირველ რიგში კი, არაბული ენისა და არაბულ-მუსლიმური კულტურის, გავლენის გაძლიერებით. ადრე შუა საუკუნეების დერბენდის ინტელექტუალური სახე, მისი კულტურული და სამეცნიერო ცხოვრების დონე, მასში ჰადისებისა, ფიქსის, სუფიური და ისტორიული ლიტერატურის მტკიცე ტრადიციები ახლო

աღմոսავლეთის დიდ լալալեթեթան ճալեստնիս մքիւրո կաշիրս մոքմոբն. “Կքե X-XI սს.-տոյի լալալի ճերբնճի սախալիფոս սսլիւր ճոշորեթաში աქտիւրալ մոքմեճի լալալեթեթիս օրոբիտաշե մոիաշրեթոլճ. ճաճ Մեյեթեթա Մեմոքմեճեթեթիտ կոնտալեթեթեթ, իցի կեղաշե մքիւրո սՄօրեճ ճերբնճեթան իկո” (ճ. ալիկեթրօշի, 1999, ճճ. 6).

X-XI սს.-ში ճերբնճի Մարմոաճեթնճա մսեղիլ սասսլիւրօ ճեթրս կաշալսիաში, սճաճ ճեղիւրճեթոլճա ճա ճիտարճեթոլճա սսլիւրի տրաճիճա, ճոշօրօճ ճեղիոնիս Մեմճոմօ իսլամիշաճիոսի փօրմա. աճղիլօբրիցի սսլիւրեթի, ճոմլեթիճ իալիփաճիս սաթանմանատլեթոլ ճեթրեթեթի իլեթնճն ճանատլեթաս, արաթլ Մերա-կիտեթաս աշրճեղեթնճն մոսախլեթաში. իսինի սախալիփոս ճեթրալլիւր լալալեթեթի արսեթլ սաթանմանատլեթոլ ճաՄեթեթլեթեթաթա մսթաշե սկօլեթեթ - “Մեճրեթեթեթ” - արսեթնճն ճալեստնաՄիճ (ճ. Միսալիւրի, 2012, ճճ. 2).

ճոշօրօճ իսն, ճալեստնաՄի սաթանմանատլեթոլ կսլլեթլիւրիս կերեթի “Մեճրեթեթեթ”, աճրե Մսաշաթլիւրեթեթիցե ճաինճա ճա կօղեթոյիս ար իկօ կոնճեթրիւրեթլի ճիլ լալալեթեթեթ. ճեճրեթեթեթ Մեթքմնա, ճոշօրօճ ճերբնճեթա ճա կսլաիՄի, ասեղ ճաթիս տիթիս մսեղիլ ճասախլեթա Մախլիւրի, ճոմլեթաճ Կքաշիրճեթա ճեճրեթեթեթիս Մեսաթեթ կեղաշե աճրեղլի ճնօթեթի. սաթրեթի ճալեստնի ճանատլեթիս կերեթիս ճաարսեթիսա ճա փսնճկիօնիւրեթիս թրօճեթիՄի աճրիճաճեթ աქտիւրալ իկօ իարտլի ճա իսլամիւրի սաթկարօս ճեղր սեթա ճեղիոնս Մին սսՄրեթա ճա տեղասաշրիսիտ (ճ. Միսալիւրի, 1969, ճճ. 221).

կեղաշե ճեղիլ ճնօթեթի կեթտեթնիս Մսա սաթլիւրեթիս ճնօթիլ ճեղրափս իաթարիա կաշիլն, ճոմլեթիճ Մերճա: “Մախլիւր (اٰل) արիս ճիլի ճա ճասախլեթլի լալալի, ճոմլեթիճ ճանճիճն ճեթեթ ճաճասաշլեթլեթ ճեճեթարեթեթ... ճա լալալիՄի արիս “Մեճրեթեթ”, ճոմլեթիճ կեթիւրմա ճիշաՄ ալ-մսլլեթ ալ-Մասան իթն իսՄաթա ճաարսա (ճեթրեթա ճանատլօս միսի սսլիլ). ճեճրեթեթի արիան մասՄաղեթեթեթի ճա փաթիՄիթի”..... (արսեթոթեթ տրօթոնիմիս اٰل|սեթաշարի Մաթիտեթիս մճեղլօթեթիճ, տլմճա, ճ. ճեթկօս մոսաշրեթիտ, اٰل|-իս լեթեթ Մնճա աՄօշիճնօտ սՄօրեճ տանաճեճրօղեթ Մախլիւր) (ճ. ճեթկօ, 1941, ճճ. 96).

թարտալիա, Մերիլօթիտի Մկարօթի XIV ս.-մեղ մսօլօլ ճաճի ճեճրեթեթ (ճերբնճիս, կսլաիլիսա ճա Մախլիւրիս) Մեսաթեթ ճնօթեթիտ Մեթօիփարղլեթա, մաշրաՄ, սաշարալլօլ, ճեճրեթեթեթի սեթա մսեղիլ ճասախլեթլ թսնճեթեթեթիճ Մնճա կօղիլիկօ. ճալեստնլ մեթնիւրս ճ. Միսալիւրիս սաճաթալիտօլ մօՄկաշե երտ-երտի լարտլի Մկարօս ճնօթա իմիս տաօթաշե, ճոմ տեթլր ճեթնճա աշարիլ իալնս աթրճաճա արաթլ ենաշե սՄաղա, ճիս սափսթեղլեթ ճարալլօթեթ, ճոմ աթ մսլիմիւր ճեճրեթեթեթ Մնճա իկօս սաթարի, ճոմլեթիճ արսեթոթճա աշարիսիս ալլեթեթի, ճա կերճոլ իսնճանՄի (ճ. Միսալիւրի, 1969, ճճ. 222).

XV ս.-Մի ճերբնճլճի ճլմեթաս մեթիտօն (879/1474-5) աՄեթեթլ իթնա ճեճրեթեթ ճաՄեթեթլեթա, ճոմլեթիճ կեղաշե ճեղիլա ճալեստնաՄի ճեթմեղ Մեթոնաթլի ճեճրեթեթեթիճն. ճս մօնճա Միրշան-ՄաՄ փարսն իսարիս մթարտեղլօթիս եթօթաՄի, ճոճա սաթրեթի ճալեստնի Միրշանիս մնիՄեթեղլօշան ճաղլեթնաս ճանիճլիճա.

արսեթլի ճնօթեթիս սափսթեղլեթ, մեթնիւրեթի ճարալլօթեթն, ճոմ սաթրեթի ճալեստնի տերիտօրիաշե XIII-XIV սს.-Մի կալիթեթա ճա փսնճկիօնիւրեթեթ մսլիմիւրի ճանատլեթիս սիստեթա, ճոմլեթիճ ճանատլեթիս ճաշրճեղեթաս արա մարտօ սաթլտար, արաճեճ ճեթոթլ ճեղիոնեթեթիճ Միշրսնղլկօղա. ասեթի մճոմարեթօթա ճրճեղճեթօլճա մօղլիանեթիտաճ.

XII ს.-თვის დაღესტანში, დერბენდში, საკმაო რაოდენობით სახლობდნენ არაბი მიგრანტები, მაგრამ ისლამური განათლების სიტემა გათვლილი იყო არა მარტო მათზე, არამედ, აგრეთვე, ახლადგამუსლიმებულ ადგილობრივ მოსახლეობაზეც. იმაზე, თუ როგორ მუშაობდა ეს სკოლები და როგორი შედეგები ჰქონდათ მასში, შეგვიძლია, ვიმსჯელოთ შუა საუკუნეების მუსლიმი ავტორების ცნობებით. თუ იბნ ბატუტას ცნობას ვენდობით, რომ შაფიიტ მასწავლებელთა შორის ოქროს ურდოს დედაქალაქ ბაქი-სარაიში იყო “ფაქიჰი” ლირსეული იმამი სადრადინ სულეიმან ალ-ლაქზი, გამოდის, რომ დაღესტნელი წარმოშობის მასწავლებლები XIV ს.-ის ოქროს ურდოს მედრესეებში ასწავლიდნენ შაფიიტურ სამართალს, როგორც აღიარებული ავტორიტეტები (ა. იარლიკაპოვი, 2003, გვ. 6).

დაღესტნის მედრესეებში, უპირველეს ყოვლისა, ისწავლებოდა მუსლიმთა წმინდა წერილის ენა და მისი მეშვეობით ვრცელდებოდა ყურანის შესახებ ლიტერატურაც, რაც იყო იმის განმაპირობებელიც, რომ ისლამი და ისლამური კულტურა (და მათთან ერთად არაბული ენაც) საკმაოდ ღრმად შევიდა დაღესტნის ხალხების ყოფასა და ფსიქოლოგიაში, მათ ტრადიციებსა და კულტურაში (მ. აბდულაევა, 2000, გვ. 17).

მართალია, მთავარი ადგილი ეთმობოდა რელიგიური მეცნიერებების შესწავლას, მაგრამ სხვა მიმართულებებითაც ინტერესდებოდნენ; კერძოდ, ენით, ისტორიით, გეოგრაფიით, ფილოსოფიის მეცნიერებებით და სხვა. ამ პროცესზე ნათელ წარმოდგენას იძლევა ადგილობრივი სწავლულის მიერ შექმნილი ნაწარმოები “მუთალამის მოგონებები”. მასში აღწერილია სასწავლო პროგრამა მედრესეში: “არაბული ანბანის შესწავლის შემდეგ ასწავლიან რელიგიის ყველაზე მნიშვნელოვან წესებს, რომლებიც თავმოყრილია წიგნში “უსულ ად-დინ”. ამის შემდეგ იწყება “თაფსირების” სახელმძღვანელოს შესწავლა. ეს არის არაბული გრამატიკის შემოკლებული კურსი, რომელიც მოიცავს, ასევე, ეტიმოლოგიას (სიტყვათწარმოებას). ამის კვალად ისწავლება სახელმძღვანელო “მიათუ ამილ”, რომელიც ხსნის სიტყვათა დაბოლოებების ცვლილებებს. შემდგომ იწყებენ საად ად-დინის წიგნზე მუშაობას, რომელიც წარმოადგენს “თაფსირებს” — განმარტებებს. შემდეგ მუშაობენ დინკუზისა და ვაფიას სახელმძღვანელოებზე, რომლებიც, ასევე, განმარტავენ სიტყვათწარმოების წესებს. ამის შემდეგ ისწავლება ჯამის საკმაოდ ვრცელტანიანი სახელმძღვანელო, რომელიც განმარტავს სიტყვის დაბოლოებათა ცვლილების წესებსა და სიტყვათა მნიშვნელობებს. ჯამის დასრულების შემდეგ რამდენიმე სახელმძღვანელოს შეისწავლიან, რომლებიც წარმოადგენს ლოგიკის შესავალს, კერძოდ, ეს არის “ისა-გუჯი”, “შამსია” და “ფანარი”. ლოგიკის შემდგომ შეისწავლიან მაანის წიგნს, რომელიც არაბული ენის მჭევრმეტყველების საკითხებს სწავლობს. რიტორიკას მოსდევს რამდენიმე სახელმძღვანელო არაბული ლექსთწყობის საკითხებთან დაკავშირებით “... შემდეგ ავტორი აგრძელებს საუბარს სამართლის, ყურანის მეცნიერებების, მათემატიკისა და ფილოსოფიის სახელმძღვანელოთა შესახებ (ბ. ისაევი, 2013, გვ. 4-5).

დაღესტანში დაცული, იმ ხელნაწერ ლიტერატურულ ძეგლთა შედგენილობა და შინაარსი, რომლებიც აქ აღმოსავლეთიდან ვრცელდებოდა და XV ს.-მდე თარიღდება, მოწმობს, რომ დაღესტნელები იცნობდნენ შუა საუკუნეების აღმოსავლეთის ტრადიციულ ნაწარმოებებს, როგორებიცაა: ყურანი,

თავსირები, ჰადისები, გრამატიკული ტრაქტატები, ლექსიკოგრაფიული შრომები, სახელმძღვანელოები მუსლიმური სამართლის, თეოლოგიის, ეთიკის, ფილოსოფიის, ისტორიის სფეროში. ეს ცხადყოფს, თუ როდენ დიდია დაღესტნელ სწავლულთა ცოდნის დონე, მათი ინტერესის სფერო და დაღესტანში წიგნიერი კულტურის გავრცელების არეალი (ა. შიხსაიდოვი, 1997, გვ. 15).

მუსლიმური საგანმანათლებლო დაწესებულებების წყალობით, X ს.-დან დაღესტანში ჩამოყალიბებას იწყებს საზოგადოების ახალი სოციალური ფენა - მუსლიმური სასულიერო ელიტა. ისლამის იდეოლოგიის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ისინი მმართველთა წრის წარმომადგენლებიც იყვნენ. X ს.-ის დასაწყისიდან მოყოლებული მასში სჭარბობდნენ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან ჩამოსული სხვა ეთნოსის წარმომადგენელი სწავლულები, მაგრამ X ს.-ის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, ადგილობრივ სწავლულთა რიცხვი სულ უფრო იზრდება. ამის მიზეზი ისლამის გავრცელების ტემპებთან ერთად, ისიც იყო, რომ ინტენსიურად მიმდინარეობდა განათლების კერების მშენებლობა და საგანმანათლებლო პროცესების გაშლა.

აღმოსავლეთის სამეცნიერო სახლებში, არაბული ენის გრამატიკისა და მისი ლექსიკის ინტენსიური ათვისების მიზნით, იქმნებოდა არაბულენოვანი სამეცნიერო-ლინგვისტური და სასწავლო-სახელმძღვანელო ლიტერატურა, რომელთაც მახლობელი აღმოსავლეთის მედრესეებში საუკუნის მანძილზე იყენებდნენ, როგორც ძირითად სახელმძღვანელოებს (ვ. ბარტოლდი, 1918, გვ. 10). დაღესტანში ასეთი ლიტერატურის გავრცელების დამადასტურებელი კონკრეტული მასალა VII-X სს.-თვის არ გვაქვს, მაგრამ ამაზე მეტყველებს XI-XV სს.-ის მონაცემები (ა. შიხსაიდოვი, 1969, გვ. 122). ეს სახელმძღვანელოები არა მარტო შემოდიოდა დაღესტნის ტერიტორიაზე, არამედ საგანმანათლებლო, კულტურულ კერებზე მუშაობდა მთელი სტრუქტურა ადგილობრივი გადამწერებისა, რომლებიც ინტენსიურად ავრცელებდნენ ამ ნაწარმოებებს.

XV ს.-ში ჩრდილოეთი კავკასიის გეოსტრატეგიული მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა: დაღესტნის სამხრეთ და აღმოსავლეთ რეგიონებში, ყველაზე მეტად კი დერბენში, საკმაოდ ვრცელი პერიოდის შემდეგ, რომლის განმავლობაშიც იგი ოქროს ურდოს პოლიტიკურ და არაბულენოვან სამწერლობო-კულტურულ არეალში შედიოდა, XVI ს.-ის ბოლოს ახალი, ოსმალეთის იმპერიის გავლენის, ეტაპი დადგა, რის შედეგადაც დაღესტნელი ხალხების კულტურამ მნიშვნელოვანი გარდატეხა განიცადა: არაბულმა სამწერლობო ტრადიციამ, რომელსაც დაღესტნის სამწერლობო კულტურის ისტორიაში წინა რამდენიმე საუკუნის მანძილზე წამყვანი ადგილი ეჭირა, გარკვეული პერიოდით, კერძოდ კი XIV-XVI სს.-ში, მეორე პლანზე გადაინაცვლა. რეგიონში თურქული და სპარსული ენების გავლენა სალიტერატურო, სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ და სამეცნიერო სფეროებში გაძლიერდა. ეს ენები შეიჭრნენ ლიტერატურულ პროცესებში და ზოგან (დერბენსა და ენდერიში) წამყვანი პოზიციებიც დაიკავეს (გ. ორაზაევი, 2009, გვ. 3).

მიუხედავად აღნიშნულისა, დაღესტნის რეგიონში XV-XVII სს.-ის მანძილზე შექმნილი ხელნაწერი მემკვიდრეობის ძირითად მასას არაბულენოვანი ხელნაწერები შეადგენს ეს ადგილობრივ გადამწერთა ინტენსიური მოღვაწეობის შედეგია. ამ ახალ ეტაპზე არაბულენოვანი წიგნების გადამწერთა საქმიანობამ

გრანდიოზული მასშტაბები შეიძინა. XV-XVII სს.-ში დაღესტანში ერთ-ერთი ყველაზე მსხვილი სასწავლო-მეცნიერებითი ცენტრი ხდება ყუმუხნი. არსებობს ცნობები XVI ს.-ის დასაწყისისათვის დაღესტანში სხვა (ათამდე) სასწავლებლების, მედრესეების ფუნქციონირების შესახებ, თუმცა, ფაქტობრივი მასალა მხოლოდ სამ მათგანთან დაკავშირებით მოიპოვება.

XVI ს.-ის დასაწყისიდან რეგიონში ოსმალეთის გავლენის გაძლიერებამ რუსეთის მეფის პოლიტიკის გააქტიურება გამოიწვია (ი. აჰმადოვი, 2010 გვ. 259-280). ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების რუსეთთან პოლიტიკური და სავაჭრო ურთიერთობების განვითარების შედეგად, ამ უკანასკნელის გავლენა XVIII ს.-ის პირველი ნახევრისათვის საკმაოდ გაიზარდა. კოლონიალიზტებმა ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიაზე ქრისტიანული ტაძრების მშენებლობა დაიწყეს. რუსული მოსახლეობის რიცხვი იზრდებოდა (ი. აჰმადოვი, 2010, გვ. 372).

XIX ს.-ის პირველ ნახევარში ჩრდილოეთ კავკასიაში, დაღესტანსა და ჩეჩნეთში, რუსეთის კოლონიალური ხასიათის პოლიტიკის საბირისბიროდ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გაიშალა. 1834 წელს ჩეჩნეთისა და დაღესტანის ტერიტორიაზე თეოკრატიული ხელისუფლება, “შამილის იმამატი“, ჩამოყალიბდა, რომლის ოფიციალური ენა გახდა არაბული (მ. ანმედოვი, 1999, გვ. 175). ამ მოვლენასთან უშუალო კავშირში XVIII ს.-ის ბოლოსა და XIX ს.-ის დასაწყისში ჩრდილოეთ კავკასიაში (განსაკუთრებით დაღესტანში და მასთან ერთად, აგრეთვე, ჩეჩნეთში, ინგუშეთში, ყაბარდოსა და ჩერქეზეთის ნაწილში) არაბული ენის სოციალური პოზიციები სულ უფრო განმტკიცდა (ა. შიხსაიდოვი, 1997, გვ. 15).

არაბული ენის მნიშვნელობის ზრდისა და მონმარების სფეროების გაფართოებასთან ერთად, ისლამური განათლების კერებზე მოთხოვნილება გაიზარდა, რის გამოც XIX ს.-ის დაღესტანში არაბულენოვანი სკოლებისა და მედრესეების ქსელი განსაკუთრებით გაფართოვდა. დაღესტანთან შედარებით, ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა რეგიონები მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდნენ: მუსლიმური სწავლების იგივე სისტემა მოქმედებდა ყველგან, მაგრამ არ ყოფილა ისე განვითარებული, როგორც დაღესტანში (ა. იარლიკაპოვი, 2010, გვ. 20).

ჩეჩენი მეცნიერის ა. აჰმადოვის მტკიცებით: “XVIII ს.-თვის ჩეჩნეთის ბარში ყოველ სოფელსა თუ დასახლებაში იმდენი მეჩეთი იყო, რამდენი მსხვილი გვარიც სახლობდა მასში. ყოველ მათგანში არსებობდა სასწავლებელი, რომელშიც არაბული და თურქული ენები ისწავლებოდა“ (ა. აჰმადოვი, 2010, გვ. 237).

სწავლების პირველ ეტაპზე დაღესტანის სკოლებში არაბული ენა ჯერ ისევე ისწავლებოდა, როგორც არაბული ენის გრამატიკის წესების კრებული, რომლის ცოდნაც აუცილებელი იყო ყურანის ტექსტის სწორად გაგებისათვის, ისევე, როგორც ბევრი სხვა დისციპლინა, რომლებიც საბოლოო ჯამში, ყურანისა და მის შესახებ მეცნიერებების შესწავლისათვის დამხმარე მასალას წარმოადგენდა (ფ. გაჯიევა, 2004, გვ. 296).

XVII-XVIII სს.-ის დაღესტანის მედრესეებში არსებული სასწავლო დისციპლინებისა და არაბული ენის შესწავლის დონესთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვაწვდის აბდარაჰმან ლაზი-ლუმუყელი. აბდარაჰმანის წერს: “ყველაზე დიდ ყურადღებას ჩვენთან უთმობენ მორფოლოგიასა და სინტაქსს, რაც აუცილებელია იმისათვის, რომ შეცდომები ენაში არ დავეშვათ. ასევე მნიშვნელოვანია სამართალწარმოების შესწავლა სამოქალაქო საქმეების

წარმოებისათვის და შემდეგ ყურანის დამხმარე მეცნიერებები, რომლებიც აუცილებელია ყურანის ტექსტის განმარტებისათვის, ასევე მეტრიკა, რათა შეეკმნათ პოეზია არაბულ ენაზე, ასევე კამათისა და დისკუსიის ხელოვნება, რათა წარიმართოს დისკუსია სწავლულთა შორის...“ (ა. იარლიკაპოვი, 2010 გვ. 27).

იმის გამო, რომ შუასაუკუნეების მუსლიმური სკოლა არ იყო ოფიციალური სახელმწიფო დაწესებულება და ხელისუფლების მიერ არ ფინანსდებოდა, “მედრესეებისა“ რიცხვის ზუსტად განსაზღვრა ძნელია. ასეთი სკოლები ფუნქციონირებდა იქამდე, ვიდრე მას საამისო სახსარი გააჩნდა, შემდეგ კი იხურებოდა. მისი დაარსება შეეძლო ნებისმიერ სწავლულს. მართალია, არ ვიცით, ზუსტად რამდენი ერთეული სკოლა არსებობდა მთლიანად ჩრდილოეთი კავკასიის ტერიტორიაზე და შესაბამისად, რა რაოდენობით მოსწავლე სწავლობდა მათში (ამ ტიპის პირველი სტატისტიკური მონაცემები მხოლოდ XIX ს.-ის ბოლოსათვის გვაქვს დალესტანის რეგიონთან დაკავშირებით), მაგრამ უეჭველია ის, რომ მთელი კავკასიის მასშტაბით ყველაზე მეტი მუსლიმური ტიპის სასწავლებელი სწორედ დალესტანში იყო. ამან გადამწყვეტი როლი ითამაშა იმაში, რომ დალესტანი კავკასიაში ისლამური კულტურისა და მეცნიერების ცენტრი გახდა (ბ. ისაევი, 2013, გვ. 4).

ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებულ მუსლიმურ სასწავლო დაწესებულებებში განათლების მიღების მსურველთათვის არც ერთ საფეხურზე არ არსებობდა ასაკობრივი შეზღუდვა და სწავლაც უფასო იყო, რაც ხელს უწყობდა მთის მოსახლეობის არც თუ მცირე ნაწილის მიერ განათლების მიღებას (ა. იარლიკაპოვი, 2012, გვ. 14).

XVIII-XIX სს.-თვის ოზოდში, კულდუთიში, კულდალში, ახტიში, ყუმუხში, ურადში, ალკადარში, ენდირეიში, აქსაისა და კიდევ ბევრ სხვა დასახლებაში ფუნქციონირებდა არა მარტო დალესტანში, არამედ მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაში ცნობილი მედრესეები. ყველაზე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მედრესე სოფელ სოღრათიში, რომელსაც სწავლულთა დიდ კერას უწოდებდნენ (ა. იარლიკაპოვი, 2010, გვ. 24-26).

XIX ს.-ის დასაწყისისათვის არაბულ-მუსლიმური მეცნიერების განვითარების დონე მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა ევროპულისა და ასევე რუსულსადაც. ამ მიზნით იწყება დალესტანში XIX ს.-ის 30-იანი წლებისათვის რუსი სწავლულების მიერ რუსული ტიპის სკოლა-დაწესებულებების დაარსება, რომლებიც დალესტანელებს განათლების მიღებას უფრო მაღალი სტანდარტებით სთავაზობდა. აქედან მოყოლებული, დალესტანი სულ უფრო აქტიურად შედის რუსულენოვან კულტურულ სივრცეში.

რუსი სწავლულები გამოდიოდნენ რეგიონში ბილინგვური სწავლების სისტემის ჩამოყალიბების მოწოდებებით. მათი აზრით, დალესტანელების მიერ სკოლებში მშობლიურ ენებთან ერთად, რუსული ენის შესწავლას, და რაც მთავარია, რუსული ენის შესწავლას, მათს მშობლიურ ენებზე, დადებითი შედეგები უნდა გამოეღო და დროთა განმავლობაში რუსულ ენას მრავალენოვან რეგიონში “საერთაშორისო“ ენის დატვირთვა უნდა შეეძინა.

ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონში ახალი მეთოდოლოგიით გამართული პირველი სკოლა, რომელშიც სწავლება ბილინგვურ სისტემაზე იყო აგებული, დერბენდში გახსნეს. დალესტანელთა პასიურობამ და მასში მოსწავლეთა მცირე

რაოდენობამ ცხადყო, რომ მთიელთა ფსიქოლოგიის გარდაქმნა არც ისე ადვილი იქნებოდა და რომ ასეთ სკოლებში რელიგიური მეცნიერებების შენარჩუნება, რომლებიც იკითხებოდა არაბულ-მუსლიმურ სასწავლებლებში, უბრალოდ, აუცილებელი იყო. რეგიონის ამ თავისებურების გათვალისწინებით, რუსული მხარე თავიდან იმ დამოკიდებულებას წავიდა, რომ სკოლებში შენარჩუნებული იქნა არამარტო მუსლიმური საღმრთო სწავლება, არამედ, მასთან ერთად, არაბული ენაც (სავალდებულო იყო რუსული ენის სწავლაც). XIX ს.-ის შუა ხანებიდან მოყოლებული დაღესტანში ერთი-მეორის მიყოლებით იხსნებოდა ორ და ოთხკლასიანი დაწყებითი სკოლები, რომლებშიც სწავლება, ხშირ შემთხვევაში, მხოლოდ რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა, რაც რუსეთის მხრიდან დაღესტნის მოსახლეობაში რუსული წერა-კითხვის გავრცელების, ადგილობრივი მოსახლეობის რუსულ კულტურასთან ზიარების და ამ გზით არამარტო არაბული ენის, არამედ, აგრეთვე, დაღესტნელთა მშობლიური ენების რუსულით ჩანაცვლების მიზანმიმართული ქმედება იყო (ა. მუსლიმოვა, 2002, გვ. 282).

XIX ს.-ის 70-იანი წლებიდან ახალი ბილინგვური სწავლების მეთოდით გამართული სკოლების რიცხვი სულ უფრო იზრდება. 1865 წლიდან 1875 წლამდე პერიოდში ასეთ სკოლებში განათლების მიღების მოსურნეთა რიცხვი სამჯერ გაიზარდა (ტ. ბეკოვა, 2011, გვ. 25). შეიძლება ითქვას, რომ რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკა ნელ-ნელა თავის მიზანს აღწევდა; განსაკუთრებით ეს ითქმის ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის რეგიონებზე, ჩეჩნეთსა და ინგუშეთზე, რომლებიც ისედაც ჩამორჩებოდნენ დაღესტნის რეგიონს მუსლიმური განათლების კერების რაოდენობისა და ხარისხის თვალსაზრისით.

XIX ს.-ის ბოლომდე, დაღესტანში რუსულენოვანი სკოლების რიცხვის ზრდის მიუხედავად, რელიგიური სკოლების მედრესეებისა და არაბულენოვანი სკოლების რაოდენობა არ შემცირებულა (ბ. ისაევი, 2013, გვ. 4). არაბულ-მუსლიმურ სავანმანათლებლო კერებზე მოთხოვნილება დაღესტნის რეგიონში არ იკლებდა და 1892 წლისათვის, ოფიციალური მონაცემებით, 646 მუსლიმური სასწავლებელი ფუნქციონირებდა, რომლებშიც 4306 მოსწავლე იღებდა განათლებას. 1913 წლისათვის დაღესტანში დარეგისტრირებული იყო 766 მუსლიმური სასწავლებელი, რომლებშიც 7727 ადამიანი სწავლობდა (ა. იარლიკაპოვი, 2010, გვ. 344-353).

XX ს.-ის დასაწყისში, ისლამის რეფორმაციის კვალდაკვალ, მუსლიმური აღმოსავლეთის ქვეყნებში დაიწყო აღზრდისა და სწავლების სისტემის განახლების “ჯადიდშიზის” სახელით ცნობილი მოძრაობა. ამ მოძრაობის წევრები სკოლების ახალი, ევროპული მეთოდებით აღჭურვის მოწოდებებით გამოდიოდნენ. დაღესტანში ამ მოძრაობის იდეების მომხრე და გამავრცელებელი იყო XX ს.-ის ცნობილი დაღესტნელი სწავლული და პედაგოგი ალი კაიაევი (ფ. გაჯიევა, 2004, გვ. 196).

ალი კაიაევი რეგიონის განვითარების ჩამორჩენილობის გამომწვევ სხვა უამრავ მიზეზთან ერთად, განათლების სისტემის სიძველესაც ასახელებდა და გაზეთ “ჯარიდა დაღესტანის” ფურცლებიდან მოუწოდებდა დაღესტნის სკოლებში სწავლების მეთოდთა გადახედვის აუცილებლობასა და დაწყებით კლასებში განათლების პროცესის მთლიანად მშობლიურ ენაზე წარმართვის აუცილებლობაზე. იგი თვლიდა, რომ ახალ მეთოდთა შემუშავებისას უნდა

დაყრდნობოდნენ იბნ ხალდუნის მეთოდურ შეხედულებებს, კერძოდ, არაბული ენა და ლოგიკა უნდა ექციათ ინსტრუმენტად სხვა მეცნიერებების შესასწავლად. მისმა მეთოდებმა შესანიშნავი შედეგები გამოიღო მისსავე სკოლაში, ლაზი-ყუმუხში, სადაც არაბული ენა მშობლიურ ენაზე შეისწავლებოდა. არაბული ენის შესწავლისას აქ არ შემოიფარგლებოდნენ ენის წესების შესწავლით, არამედ მათი პრაქტიკაში გამოყენების უნარების გამომუშავებამდე ზრუნავდნენ.

კაიაევსა და მის თანამოაზრეებს მშობლიურ ენაზე სწავლების საკითხთან დაკავშირებით ყველაზე დიდი წინააღმდეგობა მუსლიმი სწავლულების მხრიდან შეხვდათ. ამის მიუხედავად, მათ მოახერხეს მ. მარვაევის ლითოგრაფიაში სხვადასხვა სახელმძღვანელო წიგნის დაღესტნელთა მშობლიურ ენებზე გამოცემა და მალევე შეიტანეს სკოლებში (ფ. გაჭიევა, 2004, გვ. 198). სხვა დისციპლინების სასწავლო სახელმძღვანელოებიც, ასევე, დაიბეჭდა ავარიულ, ადიღურ, დარგულ, ყაბარდოულ, ლაკურ, ლეზგიურ, ოსურ და ჩეჩნურ ენებზე (ა. იარლიკაპოვი, 2012, გვ. 344).

XX ს-ის 20-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების დასაწყისში დაღესტანში შეინიშნება რელიგიური კულტურის დაცემა. ოქტომბრის რევოლუციისა და საბჭოთა ხელისუფლების (1918 წ.) დამყარების შემდეგ მთავრობა ათწლეულის მანძილზე ატარებდა “სამეცნიერო ათეიზმის” პოლიტიკას. 1928 წელს დაღესტნის 800-ზე მეტი მუსლიმი მოღვაწე და სწავლული იქნა გადასახლებული (მ. თემიროვა, 2006, გვ. 112). ეს ადამიანები, რომელთაც კარგად იცოდნენ არაბული ენა, რეპრესირებულები იქნენ სწორედ არაბისტობის ნიშნით (მ. ყურბანოვა, 2002, გვ. 14). ამ დროსათვის დაღესტნელები საბოლოოდ მოსწყდნენ დანარჩენ ისლამურ სამყაროს და ისლამური განათლებისა და კულტურის ცენტრებს.

XX ს.-ის 30-იან წლებში (ახალი თუ ძველი მეთოდით გამართული) მუსლიმური სასწავლებლები წყვეტენ არსებობას, ოფიციალურად, მაგრამ დაღესტნის მთისა და მთისწინა რეგიონებში მუსლიმური სისტემით სწავლების პროცესი სრულად არასოდეს შეწყვეტილა. მძიმე რეპრესიების მიუხედავად, გადასახლებიდან დაბრუნებული “ალიმები” ადგილობრივი მოსახლეობის სურვილისა და მოთხოვნის საფუძველზე, კვლავ განაგრძობდნენ საგანმანათლებლო საქმიანობას (ა. იარლიკაპოვი, 2012, გვ. 344). ბუნებრივია, ასეთ პირობებში სასწავლო დაწესებულებების დონე სულ უფრო დეგრადირდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ არავისთვის აღარ წარმოადგენდა სადავოს ის ფაქტი, რომ თანამედროვე რუსულენოვანი განათლების კერები უკეთ უზრუნველყოფდნენ მათ ცოდნით სხვადასხვა დისციპლინაში, მუსლიმი განათლებისა და სწავლულების მიმართ დიდი მოწიწება, თითქმის საბჭოთა სისტემის დასრულებამდეც კი, უცვლელად შენარჩუნდა. ამ სიტუაციის განმაპირობებელი მნიშვნელოვანი მომენტი იყო ის დიდი სოციალური პრესტიჟი, რომელიც ისლამურ-კონფესიურმა სკოლებმა მოიპოვა საუკუნეების მანძილზე, მას შემდეგ, რაც ისლამი ჩრდილოეთ კავკასიელი ხალხის ყოფისა და მათი ეთნოკულტურის განუყოფელი ნაწილი გახდა.

დაძველებული ლიტერატურა

- მ. აბდულაევა**, Абдулаева М., Практика многокультурного образования в Дагестане: культурологический аспект. lib.herzen.spb.ru/media/.../1/.../abdulayeva_115_9_15.pdf.
- ა. ალიკბეროვი, 2003** - Аликберов А.К., Эпоха классического ислама на Кавказе: Абу Бакр ад-Дарбанди и его суфийская энциклопедия «Райхан ал-хака`ик» (XI-XII вв.). Ответственный редактор С.М.Прозоров — М.: Вост. лит., 2003. www.central-eurasia.com/experts/alikberov.
- მ. ახმედოვი, 1999** - Ахмедов М. Т., Южный Дагестан в первой половине XIX века. Диссертация. Махачкала, 2009. www.dissercat.com/.../yuzhnyi-dagestan-v-pervoi-polovine-xix-veka-issledovanie-protsessy-prisoedineniya-k-rossii-i.
- ო. აჰმადოვი, 2009** - Ахмадов Я.З., Очерк исторической географии и этнополитического развития Чечни в XVI-XVIII веках. Академия наук Чеченской Республики. Комплексный научно-исследовательский институт Российской академии наук (г. Грозный) МОО «Ассоциация чеченских общественных и культурных объединений», 2009.
- ა. იარლოკაპოვი, 2003** - Ярлыкапов А., (Исламское образование на Северном Кавказе в прошлом и в настоящем. Вестник Евразии. Выпуск № 2/2003. <http://cyberleninka.ru/article/n/islamskoe-obrazovanie-na-severnom-kavkaze-v-proshlom-i-v-nastoyaschem#ixzz3QEogT9mP>.
- ვ. ბარტოლდი, 1918** - Бартольд В., Багдад и дальнейшая культурная жизнь арабов. (изданного в 1918 году). Текст приводится по изданию: В.В.Бартольд. Культура мусульманства. М., “Ленон”, 1998 - 112 с. ISBN 5-89711-005-4. www.sapov.ru/novoe/n11.html .
- ტ. ბეკოევა, 2011** - Бекоева Т., Научно-просветительская и педагогическая деятельность российской интеллигенции в Северо-Кавказском регионе в конце XVIII - XIX вв. Диссертация. Владикавказ. 2011, www.dissercat.com/.../nauchno-prosvetitelskaya-i-pedagogicheskaya-deyatelnost-rossiiskoi-intelligentsii-v-severo-k.
- ფ. გაჭიევა, 2004** - Гаджиева Ф., Развитие школьной системы образования в Дагестане в XIX - первой трети XX в. Диссертация. Махачкала., 2004 cheloveknauka.com/razvitie-shkolnoy-sistemy-obrazovaniya-v-dagestane-v-xix-pervoy-treti-xx-v.
- ა. გენკო, 1941** - Генко А., Арабский язык и кавказоведение. Труды второй сессии ассоциации арабистов. 1941. Масква-Ленинград.
- მ. თემიროვა, 2006** - Темирова М., Ислам в современной общественно-политической жизни Дагестана. Диссертация. Москва, 2006, www.dissercat.com/.../islam-v-sovremennoi-obshchestvenno-politicheskoi-zhizni-dagestana.
- ბ. ისაევი, 2013** - Исаев Р., Исламская культура и исламские традиции в Дагестан. К научно-популярному изданию «Ислам традиционный и вымышленный» Ф.А. Хайдарова. Москва. 2013 г. www.proza.ru/2014/03/15/1640
- ა. მუსლიმოვა, 2002** - Муслимова А., Народное образование в Дагестане во второй половине XIX - начале XX веков. Диссертация. Махачкала., 2002, www.dissercat.com/.../narodnoe-obrazovanie-v-dagestane-vo-vtoroi-polovine-xix-nachale-xx-vekov.

გ. ორაზაევი, 2012 - Оразаев Г., Контингент тюркских арабографических рукописей дагестана XVI – нач. XX в. (Общий обзор). Махачкала, 2012, islamdag.ru/istoriya/10197 .

მ. ყურბანოვა, 2002 - Курбанова М., Арабская печатная книга в Дагестане в конце XIX - начале XX века: Историко-культурный аспект. Диссертация. Махачкала, 2002, www.dissercat.com/.../arabskaya-pechatnaya-**kniga**-v-dagestane-v-kontse-xix -nachale-xx-veka-istoriko-kulturnyi-aspek.

შ. შიხალიძე, 2012 - Шихалиев Ш. Роль тюркского элемента в исламизации Дагестана в XI-XIV вв. Кумыкский мир. Культура, история, современность, 2002, <http://kumukia.ru/article-9254.html>.

ა. შიხსაიდოვი, 1969 - Шихсаидов А., Ислам в средневековом дагестане (VII-XV вв.). Махачкала. 1969, Alpan365.ru.

ა. შიხსაიდოვი, 1997 - Шихсаидов А., Начало распространения суфизма в Дагестане, 1997, fatiha.ru/islam/sufizm/nachalo.htm .

DIANA MOSESHVILI

TRADITIONS OF THE MUSLIM EDUCATION IN NORTHERN CAUCASUS

Educational cultural centers “Madrasas” appeared in Dagestan in early middle ages. They appeared in Dernebt, Kubach and in the settlement of Tsakhurawhere the earliest reports about madrasas are found.

Southern Dagestan, which was actively involved in foundation of educational centers, seems to be advanced in relation with other regions of the Islamic world (Shikhsaidov). In fact, there are only three “madrasas” (in Derbent, Kubach and Tsakhuri) are found in the written documents of the XIV century. But madrasas were likely to exist in other large inhabited towns as well. According to one of the Georgian resources the Avariels were prohibited by Temur Leng to study in the Arabic language. Most likely, here we are talking about the Muslim madrassas, which were functioning in Avari auls (villages) in particular, in Khunzakh.

The oldest madrasa in Dagestan preserved up today is the one that was founded in Derbent at the mosque of Jum in the XV century (879/1474-5).

The educational system that was introduced to Southern Dagestan was successfully functioning in the XIII-XIV centuries not only in that region but also in the neighboring regions. According to Muslim authors, the inhabitants of Lakzi were such good pupils that after graduating the madrasas they became teachers themselves in the Golden Horde. They taught Shaphiti law and were acknowledge teachers.

The demand to the Islamic educational centers had increased due to the expansion of use of the Arabic language. Accordingly, the number of mekhtebes and madrasas increased during the XIX century.

Compared with other regions of the North Caucasus Dagestan was significantly advanced in terms of the educational system. No doubt the same educational system was implemented in the whole country but it was not as advanced elsewhere as in Dagestan (Iarlikapov).

By the beginning of the XIX century the level of Arabic-Muslim scientific development in Dagestan was much lower in comparison with Europe, including Russia. To fill the gap, at the 30-s of the XIX century Russian schools were founded offering the Dagestani population higher level of education. Since that period subsequently, Dagestan began to enter the cultural life of Russia.

The beginning of the XX century was marked with the movement of **JADIDISM**, a movement of reform among Muslim intellectuals in Central Asia, mainly among the Uzbeks and the Tajiks, from the first years of the 20 th century to the 1920 s. The supporter and the distributor of the ideas was a famous scholar and a teacher Ali Kaiaev. He believed that primary education should have conducted into the native language of pupils.

Russia was slowly achieving its main purpose to replace Arabic-Muslim schools first with the bilingual schools and later with the Russian ones. The process

was easy to achieve in the North-West regions of Caucasus, in Chechnya and Ingushetia in particular. These regions were behind Dagestan in terms of quality and quantity of Muslim educational centers. By the 30 s of theXX century almost all Muslim educational institutions stopped functioning. The closure of the Muslim schools was followed by apostatize of those people who taught in those schools. However, Muslim system of teaching had never stopped existence in mountainous regions of Dagestan. Despite severe repression ulamas returned from exile for the local population, based on their wishes and demands and continued their educational activities.